अनुच्छेदविभाग:

(१)

असाध्यसाधनम्

वोपदेव: नाम कश्चित् शिशु: पठनाय पित्रा गुरुगृहं प्रेषित: । स प्रथमत: व्याकरणं पठितुम् आरब्धवान् । वोपदेव: स्थूलबुद्धि: तथा परिश्रमकातरश्च । पाठे तस्य अमनोयोगम् अवलोक्य सहपाठिन: तम् उपहसन्ति स्म । सहपाठिनाम् उपहासप्रसङ्गं स गुरवे न्यवेदयत् । गुरुस्तम् उक्तवान्-''वत्स ! तव कृते मम महान् यत्न: विफल: जात: । यदि इच्छसि, तर्हि अन्यं विद्यालयं गृहं वा याहि ।'' एतत् श्रुत्वा वोपदेवेन चिन्तितम्-अन्यत्र गमनेन क: लाभ: ? मूर्खे मयि पिता माता वा न स्नेहं करिष्यति । मम जीवनं धिक् । खिन्नमानस: स सरोवरं निकषा गत्वा पावच्छे उपविश्य चिन्तापर: अतिष्ठत् । तदा केचन स्त्रीजना: जलं नेतुमागता:, ते जलपूर्णघटान् पावच्छान्तर्गतेषु गर्त्तेषु अस्थापयन् । अथ वोपदेव: एकं स्त्रीजनमपृच्छत् – ''मात: ! घटस्थापनार्थम् एतानि गर्त्तानि निर्मितानि किम् '' ? ''न हि न हि वत्स ! घटभारादेव क्रमश: गर्त्तानि जातानि'' इति स्त्रीजनेन उक्तम् । एतत् श्रुत्वा वोपदेव: विस्मित: अचिन्तयत् – ''सुकठिन: पाषाण: यदि मृत्तिकापात्रेण क्षुण्ण: तर्हि स्थूलबुद्धिरहं कथं क्रमश: व्याकरणम् आयत्तं न कुर्य्याम् ।''

तदारम्य स व्याकरणं पठित्वा प्रवीणपण्डितरूपेण प्रतिष्ठाम् अलभत ।

साधूक्तम्- ''उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथै:'' ।

अभ्यास:

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) गुरु: वोपदेवं किम् उक्तवान् ?

(ख) सहपाठिन: वोपदेवं कथम् उपहसितवन्त: ?

(ग) वोपदेव: विस्मित: किं चिन्तितवान् ?

(घ) स्त्रीजन: वोपदेवं किम् अवदत् ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) वोपदेव: कुत्र प्रेषित: ?

(ख) वोपदेव: किं पठितुम् आरब्धवान् ?

(ग) पाषाणे कथं गर्त्तानि जातानि ?

(घ) स्त्रीजनं वोपदेव: किम् सम्बोधितवान् ?

(ङ) वोपदेव: केन रूपेण प्रतिष्ठाम् अलभत ?

■

(२)

सन्निमित्ते वरं त्यागः

पुरा बोधिसत्त्वः ब्राह्मणकुले जातः, सः अत्यन्तमेधावी । अल्पेन कालेन सकलाः विद्याः अधीतवान् । अध्ययनात् परं संसारसुखं त्यक्त्वा स वानप्रस्थम् अकरोत् । एकदा बोधिसत्त्वः वने भ्रमन् पर्वतगुहायां स्थितामेकां व्याघ्रीम् अपश्यत् । सा तत्क्षणमेव शावकान् प्रसूतवती । अतः व्याघ्री खाद्यसंग्रहार्थमसमर्था सती क्षुधया व्याकुला अभवत् । दयालुः बोधिसत्त्वः तस्याः व्याकुलतां ज्ञात्वा चिन्तितवान् – ''हन्त ! जीवस्य दुःखम् । अत्र खाद्यं कः दास्यति ? खाद्यं विना व्याघ्री मरिष्यति एव । मम इदम् अनित्यं शरीरं वृथा भविष्यति । अतः मम शरीरेण व्याघ्र्याः जीवनं रक्षिष्यामि'' इति निश्चित्य स महात्मा व्याघ्रीसमीपं गतः । व्याघ्री अपि तं भुक्त्वा तृप्ता जाता । एवम् भगवान् बुद्धः शतवारं परार्थे प्राणान् त्यक्तवान् ।

साधूक्तम्-धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ।।

अभ्यासः

1. **संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।**

(क) बोधिसत्त्वः कदा वानप्रस्थम् अकरोत् ?

(ख) वने भ्रमन् बोधिसत्त्वः किम् अपश्यत् ?

(ग) कथं व्याघ्री व्याकुला अभवत् ?

(घ) व्याघ्र्याः असहायतां दृष्ट्वा बोधिसत्त्वः किं चिन्तितवान् ?

2. **अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।**

(क) व्याघ्री कुत्र आसीत् ?

(ख) महात्मा बोधिसत्त्वः कुत्र गतः ?

(ग) व्याघ्री कथं तृप्ता जाता ?

(घ) बुद्धः कतिवारं प्राणान् त्यक्तवान् ?

(ङ) धनानि जीवितं च किं निमित्तं उत्सृजेत् ?

■

(३)

बुद्धिर्यस्य बलं तस्य

एकस्मिन् सरोवरे कश्चित् कच्छपः प्रतिवसति स्म । मूषिकः काकः मृगश्चैते त्रयः तस्य सखायः आसन् । एकदा स्थलमार्गेण अन्यं जलाशयं प्रति कच्छपः गच्छति स्म । तं कश्चिद् व्याधः बद्ध्वा स्कन्धे संस्थाप्य गृहं गन्तुम् उद्यतः । अथ मूषिकादयः बन्धुं विपद्ग्रस्तं दृष्ट्वा दुःखिताः । ते कच्छपं मोचयितुम् उपायं चिन्तितवन्तः । उपायम् अनुसृत्य मृगः जलाशयस्य समीपे मृतवत् अपतत् । काकश्च तस्योपरि उपविश्य चञ्च्वा विलिखति स्म । अथ भ्रमणकारणात् तृषार्त्तः व्याधः सरोवरात् जलं पीत्वा अदूरे पतितं मृगम् अपश्यत् । अतः स जलाशयस्य समीपे कच्छपं निधाय मृगसमीपं गतः । अस्मिन् अवसरे मूषिकः आगत्य कच्छपस्य बन्धनम् अच्छिनत् । ततः बन्धनमुक्तः कच्छपः जलाशयं प्रविष्टः । मृगकाकौ अपि आगच्छन्तं व्याधं दृष्ट्वा सत्वरं पलायितौ । अथ स व्याधः मृगलोभेन पूर्वगृहीतं कच्छपं न प्राप्तवान् । अतः व्याधः निराशः सन् गृहं प्रस्थितः । सुष्ठु उक्तम् –

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव हि ।।

अभ्यासः

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) कच्छपस्य के के बान्धवाः आसन् ?

(ख) मूषिकादयः बान्धवाः कथम् उपायं चिन्तितवन्तः ?

(ग) कदा व्याधः मृगम् अपश्यत् ?

(घ) व्याधः कथं विफलः अभवत् ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) कच्छपः स्थलमार्गेण कुत्र अगच्छत् ?

(ख) व्याधः कच्छपं कुत्र संस्थाप्य गृहं गन्तुम् उद्यतः ?

(ग) व्याधः कथं तृषार्त्तः अभवत् ?

(घ) कौ सत्वरं पलायितौ ?

(ङ) व्याधः कीदृशः सन् गृहं प्रस्थितः ?

■

(४)
यशोदेहेन जीवति

भारतस्य स्वाधीनतासंग्रामे ये खलु त्यक्तप्राणा: प्रात:स्मरणीयास्तेषु अन्यतम: वीर: सुरेन्द्रसाय: । संबलपुरराज्यस्य चौहानराजवंशे ''खिण्डा'' इति जनपदे 23.01.1809 मिते दिनाङ्के स: अजायत । शैशवे स क्षिप्तेन लोष्ट्रेण तीरेण वा उड्डीयमानान् पक्षिण: वृक्षात् फलानि च अध:पातयति स्म । युवावस्थायां स आत्मानं विचक्षणयोद्धभावेन प्रतिष्ठापितवान् । विदेशिशासकं वहिष्कर्त्तुं तेन प्रजा: संमेल्य विद्रोह: संघटित: । प्रत्यक्षयुद्धे सदा परास्तं प्राप्नुवन् इंरेजशासक: कौशलेन सुरेन्द्रं निगृहीतवान् । 1840 मिते वर्षे नरहत्याऽपराधेन हजारीवाग इति कारागारे तम् अवस्थापितवान् । अथ देशं सर्वत: 1857 मिते वर्षे आरक्षिणां योगदानेन हजारीवाग-कारागार: ध्वस्त: विध्वस्तश्च, तदा सुरेन्द्र: मुक्त: सन् प्रजा: पुन: संमेल्य द्वितीयवारं विद्रोहमुद्दीपितवान् । परन्तु शासक: तस्य प्रवञ्चनं कृत्वा सुप्तावस्थायां द्वितीयवारं (1864 वर्षे) सुरेन्द्रं निगृहीतवान् । पुनरपराधमारोपयन् आजीवनं कारादण्डमादिश्य सुदूरे ''असुरगड़'' इति कारागारे अवस्थापितवान् । तत्रैव दीर्घतरं यन्त्रणादायकं वन्दिजीवनम् अतिवाहयन् दृष्टिशक्तिहीन: स: 1884 मिते वर्षे मृतोऽपि अमर: अस्ति । अत: उक्तम् –

''परार्थकर्मणा प्राज्ञो यशोदेहेन जीवति'' ।

अभ्यास:

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) कस्मिन् वंशे कुत्र च सुरेन्दसाय: जात: अभवत् ?

(ख) शैशवे सुरेन्द्र: किम् अकरोत् ?

(ग) हजारीवाग इति कारागार: कथं ध्वस्त: ?

(घ) सुरेन्द्र: कस्याम् अवस्थायां मृत: ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) सुरेन्द्रस्य वंशस्य नाम किम् ?

(ख) सुरेन्द्र: आत्मानं केन भावेन प्रतिष्ठापितवान् ?

(ग) सुरेन्द्र: केन अपराधेन अभियुक्त: ?

(घ) कस्याम् अवस्थायां सुरेन्द्र: द्वितीयवारं निगृहीत: ?

(ङ) कुत्र सुरेन्द्रस्य अन्तिमजीवनं व्यतीतम् ?

■

(५)

हीराकुदबन्धः

ओड़िशा प्रदेशस्य सर्वासु नदीषु महानदी दीर्घतमा । छतिशगड़-राज्यस्य अमरकण्टकपर्वतादेषा प्रभवति । उपकूलभूमिषु अनेकासु धारासु प्रवाहिता एषा अन्ते वङ्गोपसागरे लीयते । वर्षाकाले अस्याः धारासु प्रायः प्रलयङ्करी वन्या आयाति । अनया प्रभूतानि धनानि जीवनानि च क्षीयन्ते । वन्याप्रकोपस्य नियन्त्रणाय सम्बलपुरं निकषा पर्वतद्वयस्य मध्ये महानद्याः बन्ध-निर्माण-प्रकल्पो विहितः आसीत् । अस्य प्रकल्पस्य निर्माणकार्यम् अन्ताराष्ट्रिय- ख्यातिसम्पन्नः यन्त्रिप्रवरो विश्वेश्वरेयामहोदयः सम्पादितवान् । हीराकुदनामके स्थाने अयं बन्धः निर्मितः । ततोऽयं बन्धः ''हीराकुदबन्धः'' इति प्रसिद्धो भवति । स्वाधीनभारतस्य प्रथमप्रधानमन्त्रिणा पण्डितजवाहरलालनेहरुमहोदयेन अस्य बन्धस्य उद्घाटनं कृतम् । तदा प्रभृति जलभाण्डारमिदं बहुलं वन्यायाः नियन्त्रणं करोति । अयं बन्धः विद्युच्छक्तेः उत्पादनाय कृषेः शिल्पस्य च विकाशाय राज्ये गुरुत्वपूर्णां भूमिकां निर्वाहयति । शीततौं विविधकाकलिनिनादिते विशाले जलभाण्डारेऽस्मिन् नौकाविहारः आबालवृद्धवनितानां कृते उपभोग्यो भवति । अतः वक्तुं शक्यते –

''ओडिशाप्रदेशस्य समृद्धौ हीराकुदबन्धस्य भूमिका महत्त्वपूर्णा ।''

अभ्यासः

1. **संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।**

(क) महानदी केनरूपेण प्रवहन्ती लीयते ?

(ख) वन्यया किं भवति ?

(ग) हीराकुद-जलभाण्डारं किं करोति ?

(घ) कदा कुत्र नौकाविहारः उपभोग्यो भवति ?

2. **अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ?**

(क) ओडिशा प्रदेशस्य का दीर्घतमा नदी ?

(ख) अमरकण्टकपर्वतः कुत्रास्ति ?

(ग) महानदी कुत्र लीयते ?

(घ) कः विश्वेश्वरेयामहोदयः ?

(ङ) हीराकुदजलभाण्डारं कदा काकलिनिनादितं भवति ?

■

(६)

परबुद्धिर्भयङ्करी

आसीत् चन्दकारण्ये स्पूलबुद्धि: नाम पशुराज:सिह: । तस्य अमात्येषु तीक्ष्णबुद्धिनामा शृगाल: अतीव विश्वस्त: प्रियश्चासीत् । सिंहोऽपि नित्यं मृगान् व्यापाद्य स्वयं भुक्त्वा शृगालं भोजयति । एकदा सिंह: ज्वरेण पीडितो मृगयार्थं नागच्छत् । अत: स तीक्ष्णबुद्धिमवदत् – ''मम कृते किञ्चिद् भोज्यम् आहर'' इति । शृगाल: खाद्यस्य अन्वेषणाय इतस्ततो भ्रमन् किमपि नालभत । प्रत्यावर्त्तनकाले स निर्विवेकनामकं गर्दभं दृष्टवान् । कथं गर्दर्भे विश्वासम् उत्पाद्य सिंहस्य भोज्यार्थमेनं नेष्यामि इति स चिन्तितवान् । तत: स: गर्दभमुपागत्य अवदत् - ''मित्र ! अधुना अस्मत्पशुराजस्य एक: सचिव: आवश्यक: । तदर्थं भवान् एव सर्वथा योग्य: । तर्हि सत्वरं मया साकमागच्छतु भवान्'' इत्युक्त्वा तत: चलित: । निर्विवेक: मूर्खदोषात् शृगाले विश्वस्य सिंहसकाशं गत्वा प्रणम्य अवदत्- ''प्रभो ! भवत: सचिव: भवितुमागतोऽहम्'' । एतच्छ्रुत्वा सिंह: कपटहासं दर्शितवान् । तेन उक्तम्- ''अवश्यं मम सचिवत्वेन त्वां नियोजयिष्यामि, अत: ममान्तिकम् आगच्छ'' । निर्बोध: गर्दभ: सानन्दं सिंहसमीपम् आगच्छत् । सिंहोऽपि दन्तैर्नखैश्च गर्दभस्य गलदेशं विभिद्य रक्तं पीत्वा वहिरगच्छत् । तत्रस्थ: शृगाल: क्षुधया मृतगर्दभस्य शिर: शीघ्रमभक्षयत् । सिंहो वहिरागत्य क्व गतं गर्दभस्य शिर: इति पृष्टवान् । ''बुद्धि: शिरसि विद्यते, गर्दभ: निर्बोध: भवति, अत: तस्य शिर: क्व ?'' इति शृगालोऽवदत् । सिंहोऽपि शृगालस्य वचनं सत्यं मन्यमानो मांसं खादित्वा अशेत । अत: सुष्ठु वक्तुं शक्यते–

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा परबुद्ध्या भवेच्च किम् ।
निर्विवेकसमो नाश: मूर्खदोषाद् भविष्यति ।।

अभ्यास:

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) सिंह: नित्यं किं करोति ?

(ख) गर्दभं दृष्ट्वा शृगाल: किम् अचिन्तयत् ?

(ग) गर्दभस्य समीपं गत्वा शृगाल: किमवदत् ?

(घ) किं कृत्वा सिंह: वहिरगच्छत् ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) सिंहस्य नाम किम् ?

(ख) शृगालस्य नाम किम् ?

(ग) कथं सिंह: मृगयार्थं नागच्छत् ?

(घ) सिंह: कस्य रक्तम् अपिबत् ?

(ङ) क्षुधया शृगाल: किम् अभक्षयत् ?

■

(७)

सर्वंसहा

पुरा ब्रह्मा आकाशं सूर्यं वारिदं पवनं भूदेवीं च समाहूय वरप्रार्थनाय आह । तच्छ्रुत्वा आकाश: अवदत् - ''प्रभो ! मम स्थिति: सर्वोपरि भवतु ।'' तत: सूर्य: आकाशं न्यूनतरं कर्तुं तस्य वक्षसि विचरणार्थमभिललाष । वारिदोऽपि ततोऽधिको भवितुं सूर्याच्छादनशक्तिम् अकामयत । पुनश्च वायु: एतत्सर्वं विलोक्य ब्रह्माणमुक्तवान् - ''नाथ ! संप्रति वारिद: सर्वशक्तिमान् संजात: ।अतस्तं डययितुं मे तादृशी शक्तिर्भवत: कृपयाऽस्तु । ब्रह्मा एतेषां प्रार्थनां पूरयित्वा अन्ते भूदेवीं पृष्टवान् – ''देवि ! तव या कामनाऽस्ति, नि:शङ्कं प्रकाशय ।'' भूदेवी सविनयमुवाच – ''विभो ! मम नास्ति तादृशी काचित् कामना, अत: यथा ते रोचते, भवान् प्रयच्छतु स्वीकरोमि ।'' तदा ब्रह्मा अवदत् – ''देवि ! तवोपरि जीवजगत् सृष्टं मया । एते जीवा: स्वार्थाय विविधैरुपायै: तव शरीरं खिन्नं भिन्नञ्च करिष्यन्ति । किं त्वमेतत्सर्वं सोढुं समर्था भविष्यसि ?'' भूदेवी उक्तवती – ''पित: ! तव प्रसादात् सर्वंसहाऽहम्, सर्वे जीवा: मे सन्ताना: । मातृत्वभावनाया: पुरत: काचित् पीड़ा न तथा बलीयसी । एतच्छ्रुत्वा आकाश: सलज्जं छत्ररूपेण, सूर्य: प्रदीपभावेन च भूदेवीं सेवेते । वारिद: स्वधाराभि: मेदिनीं अभिषिञ्चति । वायु: धरित्र्या: अहर्निशं व्यजनं करोति । एवं सर्वंसहा भूदेवी सहनशक्त्या सर्वान् अतिक्रामति । अत: वक्तुमिदं शक्यते –

सर्वंसहा सुमर्यादा भूदेवी पूजिता सदा ।
अहङ्कार: परित्याज्य: सहनं तु गुणो मत: ।।

अभ्यास:

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) ब्रह्मा कान् आहूय वरप्रार्थनाय आह ?
(ख) आकाश: किम् अयाचत ?
(ग) वायु: किं प्रार्थितवान् ?
(घ) वारिदस्य का कामना आसीत् ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) आकाशस्य वक्षसि विचरणार्थं क: अभिललाष ?
(ख) सूर्याच्छादनशक्तिं क: अकामयत ?
(ग) वायो: मतेन क: सर्वशक्तिमान् संजात: ?
(घ) ब्रह्मणा कुत्र जीवजगत् सृष्टम् ?
(ङ) छत्ररूपेण क: सेवते ?

■

(८)

किं फलमस्ति दानस्य ?

कश्चन राजा स्वगुरुं प्रति श्रद्धावान् आसीत् । स एकदा गुरवे पट्टवस्त्राणि दत्तवान् । गुरुः वस्त्राणि गृहीत्वा गृहं प्रति प्रस्थितवान् । मार्गे स एकं दीनं जनं दृष्टवान् । तस्य दुरवस्थाविलोकनेन गुरोः मनसि करुणा जाता । तस्मै राजप्रदत्तानि वस्त्राणि दत्त्वा गुरुः गतवान् । अन्यस्मिन् दिवसे राजा तं जनम् अपश्यत् । गुरुवे प्रदत्तं वस्त्रं तस्य शरीरस्य शोभां वर्धयति । गुरुः स्वदत्तं वस्त्रम् अन्यस्मै दत्तवान् इति हेतोः राजा आत्मानम् अपमानितं मानयति स्म । राजा गुरुं किञ्चित् न अपृच्छत् । कालक्रमेण (पुनः दानावसरे) राजा गुरवे सुवर्णकङ्कणं दत्तवान् । तस्मिन् नगरे कश्चिद् दरिद्रः पुरुषः आसीत् । सः कन्यायाः विवाहनिमित्तं क्लेशम् अनुभूतवान् । गुरुः तस्मै राजप्रदत्तं सुवर्णकङ्कणम् अददात् । राजा इमं विषयं ज्ञात्वा गुरुम् अपृच्छत् – ''गौरवभावनया भवते उपायनानि प्रदत्तानि । किन्तु भवान् अन्येभ्यः तानि ददाति । किम् एतत् समुचितम् ?'' गुरुः उक्तवान् – ''भवान् उपायनं प्रदाय दानविषयं चिन्तयति । भवान् अद्यापि तद्धनं भवतः इति भावयति । तर्हि कथय -कीदृशं दानं भवता कृतम् ? तद्वस्तुभिः मम प्रयोजनं नासीत् । यत्र प्रयोजनमस्ति तत्र तानि प्रदत्तानि ।'' राजा दानस्य महत्त्वं विज्ञाय गुरुं क्षमां प्रार्थयत । अत एवं वक्तुमुचितम् –

'आशा दत्तेषु द्रव्येषु दुःखं हि जनयिष्यति ।

फलं पात्राय दानस्य सुप्रयोगे विलोक्यते' ।।

अभ्यासः

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) गुरुः वस्त्राणि कस्मै अददात् ?

(ख) राजा कथम् आत्मानम् अपमानितम् अमन्यत ?

(ग) गुरुः सुवर्णकङ्कणं कस्मै दत्तवान् ?

(घ) गुरोः कङ्कणदानविषये राजा किम् अपृच्छत् ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) कः स्वगुरुं प्रति श्रद्धावान् आसीत् ?

(ख) गुरुः वस्त्राणि गृहीत्वा कुत्र प्रस्थितवान् ?

(ग) जनस्य दुःखस्य अवलोकनेन कस्य मनसि करुणा जाता ?

(घ) कः कन्यायाः विवाहनिमित्तं क्लेशम् अनुभूतवान् ?

(ङ) राजा किं विज्ञाय गुरुं क्षमां प्रार्थयत ।

■

(९)

अहिंसाचरणम्

कश्चन ग्रामः । तत्र कश्चन वटवृक्षः आसीत् । तस्मिन् वृक्षे कश्चित् सर्पः वसति स्म । सः अतीव विषधरः आसीत् । वृक्षस्य समीपे मार्गेण आगतान् सर्वान् अपि सः दशति स्म । तस्मात् कारणात् ग्रामजनाः तेन मार्गेण गमनागमनं कर्त्तुं भयम् अनुभवन्ति स्म । एकदा कश्चन मुनिः तेन एव मार्गेण गच्छन् आसीत् । तं दृष्ट्वा सर्पः 'एषः दशनीयः' इति वेगेन तत्र आगतवान् । परन्तु महात्मनः तपः प्रभावतः सर्पः तं दष्टुं न शक्तः मुनिः अपि तं सर्पम् अहिंसायाः महत्त्वं बोधितवान् । सर्पः मुनेः वचनेन प्रभावितः अभवत् । तदारभ्य सः दंशनं त्यक्तवान् । यद्यपि सर्पः विषधरः तथापि इदानीं सः विषहीनः इव व्यवहरति स्म । अतः जनाः निर्भयं गमनागमनं कुर्वन्ति स्म । दुष्टाः बालाः तस्य उपरि शिलाखण्डं क्षिपन्ति, पीडयन्ति स्म । परन्तु सर्पः शान्ततया तेषां पीड़ां सहते स्म । कानिचन दिनानि अतीतानि । सः मुनिः यदा तत्र आगतवान्, तदा सर्पस्य शरीरं क्षतविक्षतम् आसीत् । सः मुनिम् उक्तवान् - ''स्वामिन् ! भवतः उपदेशकारणतः अहं हिंसाचरणं त्यक्तवान् । परन्तु मम स्थितिः शोचनीया जाता अस्ति'' । तदा मुनिः उक्तवान् – ''भोः मित्र ! अन्यान् मा दशतु परन्तु फुत्कारं मा त्यजतु ।''

सर्पः तथा कृतवान् । फलतः कोऽपि तस्य समीपं नागतः । स हिंसां त्यक्त्वाऽपि शान्त्या वसति स्म । मुनेः उपदेशात् सर्पः नूतनं जीवनदर्शनं प्राप्तवान् । शक्तिमान् भव, परन्तु अपराणामनिष्टं मा कुरु ।

अभ्यासः

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) कथं जनाः गमनागमने भयम् अनुभवन्ति स्म ?

(ख) कथं सर्पः दंशनं त्यक्तवान् ?

(ग) कथं जनाः निर्भयं गमनागमनं कुर्वन्ति स्म ?

(घ) सर्पस्य स्थितिः कथं शोचनीया जाता ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) सर्पः कीदृशः आसीत् ?

(ख) सर्पः समीपमागतान् सर्वान् किं करोति स्म ?

(ग) सर्पः कीदृशः इव व्यवहरति स्म ?

(घ) मुनिः कस्याः महत्त्वं बोधितवान् ?

(ङ) किं मा त्यजतु इति मुनिः सर्पम् उक्तवान् ?

■

(१०)

अस्माकं राष्ट्रियः ध्वजः

राष्ट्रियः ध्वजः राष्ट्रस्य सङ्केतः । अस्माकं राष्ट्रियध्वजे त्रयः रङ्गाः सन्ति । इयं त्रिरङ्गी भारतवर्षस्य परिचयं धारयति । अयं ध्वजः अतीव मनोरमः । अस्य ध्वजस्य ऊर्ध्वदेशे कुङ्कुमः रङ्गः, मध्ये धवलः रङ्गः, अधोदेशे हरितः रङ्गः च विन्यस्ताः । धवलांशस्य मध्ये अशोकचक्रं वर्तते । अशोकचक्रे अराणां चतुर्विंशतिः अस्ति । तत्र कुङ्कुमरागः वीरत्वस्य त्यागस्य च, धवलरागः पवित्रतायाः शान्तेः च, हरितरागः उन्नतेः समृद्धेः च, अशोकचक्रं सत्यस्य तथा प्रगतेः च प्रतीकम् । प्रमुखराष्ट्रियमहोत्सवयोः सर्वे स्वस्थाने राष्ट्रियध्वजम् उड्डयितुं शक्नुवन्ति । स्वाधीनता दिवसः, गणतन्त्रदिवसः, गान्धिजयन्ती च त्रयः प्रधानाः राष्ट्रोत्सवाः । राष्ट्रपतिभवने, उपराष्ट्रपतिभवने, राज्यपालभवनेषु, मन्त्रालयेषु, सर्वोच्चन्यायालये, उच्चन्यायालयेषु, संसद्भवने, विधानसभाभवनेषु च प्रतिदिनं राष्ट्रध्वजस्य ससम्मानम् उड्डयनं भवति । एतदेव अवधारणीयं यत् राष्ट्रध्वजस्य उड्डयनकाले कुङ्कुमरागः सदा उपरि एव स्यात् । अयं ध्वजः देशस्य सार्वभौमतायाः प्रतीकम् । तस्य अधः दण्डायमानाः भूत्वा राष्ट्रियदिवसेषु राष्ट्रियसंगीतस्य गानं सर्वे कुर्युः ।

अभ्यासः

1. संक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) अस्माकं राष्ट्रियध्वजे के रङ्गाः कुत्र विन्यस्ताः ?
(ख) राष्ट्रियध्वजे स्थितानां रङ्गाणां किं महत्त्वम् ?
(ग) के प्रधानाः राष्ट्रोत्सवाः ?
(घ) केषु स्थानेषु प्रतिदिनं राष्ट्रियः ध्वजः उड्डीयते ?

2. अतिसंक्षिप्तम् उत्तरं लिखत ।

(क) का तावत् भारतवर्षस्य परिचयं धारयति ?
(ख) अशोकचक्रं कयोः प्रतीकम् ?
(ग) ध्वजस्य उपरि भागे कः रागः वर्त्तते ?
(घ) पवित्रतायाः शान्तेः च प्रतीकं किम् ?
(ङ) राष्ट्रियध्वजः कस्य प्रतीकम् ?

■